

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1990-cı il iyulun 22-də Moskvadan Vətənə dönüşündən sonra doğulub-böyüdüğü Naxçıvana qayıdışı ilə blokada və işğal təhlükəsi altında yaşayan muxtar respublikada yeni bir siyasi dövr başladı. Ulu öndərin xalq hərəkatına rəhbərlik edərək gerçəkləşdirdiyi zəruri tədbirlər bu qədim diyara nicat gətirdi. Naxçıvanlılar dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadiminin dərin zəka, zəngin təcrübə və yurd sevgisinin timsalında misilsiz xilaskarlarını tapdılar.

Ümumiyyətlə böyük siyasət ustası Heydər Əliyevin həyat və mübarizəsində 1990–1993-cü illərdə Naxçıvanda yaşaması və fəaliyyət göstərməsi seçilən bir yer tutur. Çağdaş tarixçilər bu üçillik dövrü qısaca belə səciyyələndirirlər: Ulu öndərin Naxçıvana rəhbərliyi dövründə gerçəkləşdirdiyi qətiyyətli siyasət bu qədim diyarı erməni işğalından xilas etdi, əhalini ehtiyac və fəlakətdən qurtardı. Elə buna görə də Heydər Əliyev haqqında yazılan çoxsaylı məqalə və kitablarda, tədqiqat işlərində bu dövr yeni tariximizdə həlledici bir mərhələ kimi təqdim olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan dövrü siyasi fəaliyyətində Azərbaycanın müstəqilliyini hərtərəfli dəstəkləyən qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti və müxtəlif səbəblərdən ölkə ilə münasibətləri gərginləşmiş qonşu İran İslam Respublikasının xalq diplomatiyası çevrəsində muxtar respublikaya dəstəyinə nail olunması önəmli bir istiqamət olmuşdu. Dünya şöhrətli siyasətçinin doğulduğu torpağa gəlişi ilə əvvəlki illərdə hər hansı bir xarici liderin, diplomatın və mətbuat nümayəndəsinin yolunu-səmtini belə tanımadığı Naxçıvan artıq dünya informasiya məkanında diqqətçəkən ünvanlardan biri olmuşdu.

Blokada şəraitində yaşayan Naxçıvanlı problemlər mənəşindən xilas etmək, muxtar respublikanın həyatı tələbatlarını ödəmək, hər şeydən əvvəl, nəqliyyat və kommunikasiya sisteminin qurulmasından asılı idi. Bu məsələ, birmənalı olaraq, qonşu Türkiyə və İran ilə işğuzar münasibətlər yaradılmasını tələb edirdi. Digər tərəfdən, istər kommunist, istərsə də cəbhə hakimiyyəti dövründə Azərbaycan iqtidarı muxtar respublikaya kömək etmək əvəzinə, yerli rəhbərliyə təzyiq göstərməyə çalışır, onun konstitusiyaya hüquqlarını pozan tədbirlərə əl atırdılar.

Muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi 1 il 9 ay ərzində Heydər Əliyevin qonşularla əsasını qoyduğu xarici əlaqələr bölgəni fəlakətdən xilas edən amillərdən

oldu. 1991-ci il sentyabrın 3-də ulu öndərin Naxçıvan Ali Məclisinin Sədri seçilməsi qonşularla, o cümlədən, Türkiyə ilə əlaqələrin qurulmasına meydan açdı. Naxçıvanla Türkiyə arasında həmin ilin oktyabrında müvəqqəti körpü salındı və bu, qardaş ölkə ilə əlaqələrin genişlənməsində önəmli rol oynadı.

Müvəqqəti körpü istifadəyə verildikdən sonra Türkiyə hökumət nümayəndələrinin, iş adamlarının, qonşu vilayətlərin nümayəndələrinin Naxçıvana səfərlərinin sayı çoxalmış, muxtar respublikaya edilən ərzaq və digər yardımların həcmində artımlar olmuşdu. 1991-ci ilin 9 noyabrında Türkiyə "Qızıl Ay"ının xətti ilə Naxçıvana bu körpü vasitəsi ilə 126 ton ərzaq gətirilmişdi. Noyabrın sonunda İqdir şəhərinin əhalisinin və valiliyinin təşkil etdiyi 19 yük maşınından ibarət humanitar yardım muxtar respublikaya bu körpü vasitəsi ilə çatdırılmışdı. Təbii ki, tam blokadaya alınmış Naxçıvanın iqtisadi həyatında bunların nə qədər ciddi bir önəm daşıdığını görməmək mümkün deyil.

Naxçıvan–Türkiyə əlaqələrinin inkişafında digər təkanverici amil Heydər Əliyevin Türkiyənin o dövrdə baş naziri Süleyman Dəmirəl ilə çox sıx əlaqələrinin və dostluq münasibətlərinin olmasındadır. O dövrdə Türkiyə ilə münasibətlərdən danışanda ilk olaraq Heydər Əliyevin Naxçıvanda Türkiyə lideri Süleyman Dəmirəllə yaratdığı sıx əlaqə yada düşür. Türkiyənin doqquzuncu Prezidenti Süleyman Dəmirəlin blokada şəraitində yaşayan Naxçıvana göstərdiyi diqqət Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin önəmli səhifələrindəndir.

"Naxçıvan türk-islam dünyasına bir qapıdır" söyləyən Naxçıvan Ali Məclisinin o zamankı Sədri Heydər Əliyevin Türkiyə Respublikasına ilk rəsmi səfəri 1992-ci ilin martında həyata keçirilmişdir. Onda Heydər Əliyevin qardaş ölkəyə işğuzar səfəri çərçivəsində Türkiyə Prezidenti Turqut Özal, baş nazir Süleyman Dəmirəllə keçirilən görüşlərin böyük siyasi əhəmiyyəti var idi. Görüşlərdə

unudulmaqda olan Qars müqaviləsinə yenidən gündəmə gətirilmiş, müzakirə edilən əsas məsələ Ermənistanın Azərbaycanca təcavüzü və Naxçıvanın düşdüyü ağır vəziyyət olmuşdu.

Nəticədə, Türkiyənin Baş naziri ilə Naxçıvan Ali Məclisinin Sədri arasında birgə protokol imzalanaraq, bütün sahələr üzrə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Bu sənədə müxtər respublikaya maliyyə, iqtisadi, texniki dəstək verilməsi, Naxçıvana zəruri ehtiyaclarının ödənilməsi üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kreditin ayrılması, tərəflər arasında enerji la-

rasimində həm bir siyasətçi, həm də xalqın blokada şəraitində yaşanan illərdəki əzablı həyatına şahidlik edən bir insan kimi demişdi: "Araz çayının o sahilində, bu sahilində dost, qardaş kimi yaşamışıq. Ancaq 70 ildir ki, bir-birimizlə görüşmək üçün, əlaqə saxlamaq üçün həsrət çəkmişik. 70 il biz bu günü böyük həsrətlə gözləmişik. İndi isə bizim bu arzularımız, bizim bu diləklərimiz həyata keçibdir".

Türk dünyasının coğrafi bütünlüyünü təmin edən körpü Süleyman Dəmirəl böyük uzaqgörənliklə belə qiymətləndirmişdi: "Bu körpü, sadəcə, Türkiyə

ləri keçirən Türkiyə rəhbərliyinin təcavüzün dayandırılmasına verdiyi dəstək həm də bu şəxsi münasibətlərdən də qaynaqlanırdı.

Yaxın keçmişimizin unudulmayan 1992-ci ilin may ayı Azərbaycanın, eləcə də Naxçıvanın müasir tarixinin ən mürəkkəb və gərgin dövrünün əhatə edirdi. Bakıda siyasi qüvvələr arasında hakimiyyət davası qızıqdığından və siyasi oyunlarının qurbanı olan Qarabağın yenə də yaddan çıxarılması ermənilərin təcavüzkar hərbi fəallığını artırmış, ölkəmizə qarşı hücumlarını genişləndirmişdi. Şuşa və Laçının işğalından sonra

Heydər Əliyev – Süleyman Dəmirəl dostluğunun Naxçıvan dövrü

yihələrinin qurulması, nəqliyyat strukturunun yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Eyni zamanda, bank işi, turizm və informasiya mübadiləsi sahəsində əməkdaşlığın qurulması, 100 nəfər tələbənin Türkiyəyə təhsil almağa göndərilməsi də protokolda əksini tapmışdı.

Ulu öndərin Naxçıvan üçün gördüyü böyük işlərdən danışan Süleyman Dəmirəl demişdi: "Biz görürük ki, Naxçıvanda sabitlik var. Hörmətli Heydər Əliyev bu sabitliyi yaradıdır, onun sahəlidir. Naxçıvan bu sabitliyə görə ona borcludur. Naxçıvan xalqı hörmətli Heydər Əliyevi baş tacı etmişdir. Şəxsən mən bunu təqdirəlayiq böyük bir iş kimi qiymətləndirirəm".

Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvanın ağır günündə Türkiyənin dəstəyini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev ağır blokada şəraitində olan muxtar respublikanın xilas məsələsində Türkiyə ilə əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi önəm verirdi. Hətta Türkiyəyə səfərində bu əlaqələrin genişlənməsini daha böyük siyasi mənada dəyərləndirərək bildirmişdi: "Azərbaycan türk diyarıdır, azərbaycanlılar türklərdir. İndi 100 ildən sonra türklərin qalxması üçün, türklərin bir-birinə yaxınlaşması üçün, türklərin birləşməsi üçün böyük bir fürsət yaranıb. Bu fürsətdən hər bir türk respublikası yaxşı istifadə etməlidir".

1992-ci ilin 28 mayında Türkiyə və Naxçıvan arasında Sədərək–Dilucu körpüsünün açılması muxtar respublikanın həyatında yeni böyük bir hadisə olmaqla yanaşı, iqtisadi blokadanın yarılməsında mühüm addım oldu. Hec də təsadüfi deyil ki, körpünün rəsmi açılış mərasimində Türkiyə Respublikasının Baş naziri Süleyman Dəmirəlin başçılığı ilə 150-dən artıq nazirlərdən, yüksək çinli məmurlardan və ziyalılardan ibarət nümayəndə heyəti iştirak etmişdi. Bu körpü iki qardaş xalqın uzun illər qovuşmaq arzusunun yerinə yetirdiyindən xalq arasında "Ümid körpüsü", "Həsrət körpüsü" adlandırılmışdı.

Heydər Əliyev körpünün açılış mə-

lə ilə Azərbaycanı deyil, dünyanı, iki ayrı dünyanı, Avropayla Asiyayı, Avropayla Qafqazları bir-birinə bağlayacaqdır". Muxtar respublikanın Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin iclasında körpünün açılış tarixi hadisə kimi dəyərləndirilmiş, Sədərək–Dilucu körpüsü Türkiyə Respublikası və Naxçıvan MR arasında rəsmi keçid qapısı elan edilmişdi. İndi Zəngəzur dəhlizinin gündəmə gəlməsi ilə bu hadisələrin nə qədər böyük bir tarixi əhəmiyyətinin olması yenidən təsdiqini tapır.

Bu gün də Türkiyə–Azərbaycan, Naxçıvan əlaqələrinin səviyyəsi, türk dünyasının birlik və bütövlük ideyalarının gerçəkləşdirilməsi istiqamətində görülən işlərdən danışanlar Sədərək–Dilucu körpüsünün əhəmiyyətinə xüsusi önəm verirlər. Çünki bu körpü Azərbaycan–Türkiyə əlaqələrinin hərtərəfli inkişafında olduqca mühüm hadisə olmuşdu. Bundan sonra da Türkiyə–Azərbaycan əlaqələrində, türk dünyasının birlik və həmrəyliyində Naxçıvanın xüsusi yerinin olması ən yeni tariximizin önəmli gerçəklərindəndir.

2008-ci ildə Türkiyə baş nazirinin, 2009-cu ildə isə Türkiyə Prezidentinin Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçılarının IX Zirvə Görüşündə iştirak etmək üçün Naxçıvana səfəri, 2010-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycan–Türkiyə biznes forumunun Naxçıvanda keçirilməsi qardaş ölkənin Azərbaycanın bu qədim diyarına verdiyi önəmin ifadəsidir.

Heydər Əliyevin Naxçıvana rəhbərlik etdiyi dövrdə Türkiyə ilə əlaqələrin qurulmasında və inkişafında iki böyük şəxsiyyətin – Süleyman Dəmirəl və Heydər Əliyev münasibətlərinin dostluq və qardaşlıq səviyyəsində olması da mühüm rol oynamışdır. Uzun illərdir ki, Heydər Əliyevin çox şirin bir tərzdə dediyi "Dostum, qardaşım Süleyman Dəmirəl" müraciəti hər iki ölkədə adamların dilində əzbər olmaqla, həm də sevgi və güvənc duyğusu kimi səslənir. Heç şübhəsiz ki, 1992-ci ilin mayında Ermənistanın təcavüzü ilə əlaqədar ciddi narahatlıq hiss-

Dağlıq Qarabağın işğalını başa çatdıran məkrli düşmən yaranmış şəraitdən istifadə edərək Naxçıvana qarşı hərbi təcavüzlərini xeyli gücləndirmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin siyasi, diplomatik söyləri nəticəsində onların məkrli planlarının qarşısı alınmışdı: mayın 18-də Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev Ermənistanın Naxçıvana təcavüzünün dayandırılması üçün Türkiyədən kömək göstərilməsini xahiş etmişdi. Qardaş Türkiyə dövləti bu dəfə siyasi və hərbi mövqeyini birmənalı açıqlamışdı və elə həmin gecə Türkiyə hökuməti xüsusi bəyanatla çıxış etmiş, Qars müqaviləsinin şərtlərini əsas götürərək Naxçıvan muxtariyyətinin qarantı olmaq haqqında öhdəliyini bütün dünyaya elan etmişdi.

O günlərdə Naxçıvanın Sədərək rayonuna ermənilərin böyük qüvvə ilə hücumu ilə əlaqədar Türkiyə hökuməti xüsusi bəyanat vermiş, əks hücum edəcəyini bildirməklə, həm də 1921-ci il Qars müqaviləsinin şərtlərinə əsasən Naxçıvan MR-nın muxtariyyətinin qarantı olduğunu dünyaya bəyan etmişdi. Məhz bu tarixi bəyanatın dünyada yayılan əks-sədasının nəticəsi idi ki, dünyanın 57 dövləti Ermənistanın təcavüzkar hərəkatlarını pisləmişdi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin daha dərinə gedən kökləri xeyli dərəcədə Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü ilə bağlıdır. O dövrün mətbuat orqanlarını, eləcə də tarixi sənədləri vərəqlədikcə bir daha aydın olur ki, Heydər Əliyev və Süleyman Dəmirəl dostluğu xalqlarımızın yeni şəraitdə dostluq və birliyin rəmzi olmuşdur. İki böyük siyasətçinin və iki böyük türkün yeni nəsillərə örnək olan bu dostluğu Naxçıvan–Türkiyə münasibətlərinin, eləcə də Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin inkişafına ciddi təkan vermiş, eyni zamanda böyük türk dünyasının problemlərinin həllində xüsusi önəm daşmışdır.